

16

1 E timhaka ta va ka Nkuna e nkarhini wa ku fuma ka Hosi
S Shilubana.

Hi lembe ra 1833 Manukuse e hosi ya Vangoni a yimbisa e
ngoma e tikweni ra le Bileni.

Hi lembe ra 1834 a suka e Bileni a ri ni va ka Nkhavelana ni
va ka Mabunda ni va ka Nkuna e kuya e Nkanghala (Rhodesia).

Gulatio e hosi ya ka Mabunda na Nyongana e hosi ya ka
Nkhavelana na Shilubana e hosi ya ka Nkuna va ya tlhela e Mithi
(Limpopo River), va vuyela e Bileni e matikweni ya vonaya khale,
Manukuse yena a ya e mahlweni e rendweni ra yena ro ya e Nkanghala.

Loko e va ka Nkhavelana ni va ka Mabunda ni va ka Nkuna va
tlherile hi le Mithi va fika va lwa na Mbokota e hosi ya ka Khosa.
E nyimpi leyi yi tiviwa hi letsaku i nyimpi ya "Abango".

Ku tlhela ka Manukuse hi le Nkanghala.

2 Kute loko Manukuse a ha ri e Nkanghala a rhuma e rizo e ka
Shilubana e hosi ya ka Nkuna. letsaku a nwi hlayisela e teko ra yena
hikuva o ta vuya. Kutani e va ka Nkuna va vulavula va ku ha nwi
tiva; hi letsaku lesi hi nga tlhela e ndleleni, o ta na fika o hamba
o dlaya ha wurwe-wurwe ku fikaloko hi hi hela. Hi loko va twanana
letsaku va to lwa na yena.

Hi lembe ra 1836 hi nkarhi wa vusika, Manukuse a pfa a vuya
hi le Nkanghala; a fika a lwa ni va ka Nkuna ni va ka Nkhavelana
ni va ka Mabunda. Eva ka Nkuna ni va ka Nkhavelana ni va ka
Mabunda va khuriwa va hangalaka. Kutani e hosi Shilubana wa ka
Nkuna a lefela e va ka Mabunda ni va ka Khosa ni va ka Rikhotso a
kua hi fambeni. Kutani e va ka Nkhavelana va tutumela e Swazini;
e va ka Khosa ni va ka Rikhotso va pfumela e ku famba ni hosi

4
2

S^shiluhana; kambe vaku hi to famba hi hlasela loko hi ri karhi hi famba. Kutani e hosi Shilubana a ku; lesi mi vulaka gona a hi sinene, hikuva lava va nga ta vabya a va nga si koti e ku tutuma loko yi hi kumile.

Kutani e va ka ^Nnkuna va vonga e hosi Shilubana vaku:
 "tshetsha masinyane ugeze ukhupuke;
 Uya-zibona izihlangu zimpetumpetu;
 Sitsha sokubunjwa;
 Ungazwi Mandwandwe ku-si dumisa kanti bafuna ukusiqoboza;
 Sepene esiqinyane sashiya ezinja za ka Manukuse ngo-kugijima;
 Bayete-nkosi, ngonyama e nduna".

3 Kutani e hosi Shilubana a suka e ka Rikhotlo a ya enghena e ka Maakana (e ^Kkhoseni) a hunda a ya pela Nkomati (^Kkomati River) na Sabe (Sabi River) a famba a va fika e ka Nwamba.

Kwala va nga pela kona e Sabe, hi ^hkwala ku nga sala Hosana wa ka Mashele wa ka Nkuna..

Hosana o sale kona hi mhaka leyi "O te nwina va ka ^Nnkuna mi te ndi hosi kasi mho ndi sisa". Kutani e tiko riku kunene u hosi; kambe loko hi ri hina hi ta luva e hosi Shiluhana, Kutani e hosi Shilubana hi yena loyisa nga ta luva wena. Hi loko Hosana a nga si twisisi a va a sala kona e Sabe. Hi loko Shilubana a famba a ya tlhela e ^Vulolwana lona a nga te e kavanhu va yena hi fanele e ku tlhela kwala hikuva ndi lorhe e norho.

E norho wa hosi Shilubana.

E hosi Shilubana o lorhe le ^wsaku loko va famba va ya fika e ka ^Zzulu lomu a va kongome kona, yena o ta hlayiseka kambe e vaihu va yena va ta hangalaka va nwi sukela.

38

Loko va tlhela va yeva ya pela Nkomatini loko Labunda
 aku yena o karhele o to sala. Kunene o sala. E hosi Shilubana
 o hunda ni vaivwana va ka Labuna va nga va pyavana na Nwankonwana
 4 na Mithimikhulu va famba va ya fika e Timpukanini laha ku nga
 velekiwa Mholo kumbe Nwahungana a va a thyiwa e vito ra
 Impukana e iwana hosi Shilubana e ntukulu wa Shikwambana.

Shilubana e ka Maale e Bokgaha.

Loko e va ka Nkuna va suka e Timpukanini va fika va a ka e
 Bokgaha hi lembe na 1839 e ka hosi ya Wansati Maale. Loko e va ka
 Nkuna va fika va aka e va tunduka lesi va nga byela hi nanga ya
 vona Nwagawana loko va suka e vutonga loko yite loko e timhaka
 ti ta va tinene, mi fanele e ku famba mi ya fika e tikweni rinwana
 ra Sitlala (Tinhava). E tikweni rperho mi ta kupa e hosi ya
 Wansati mi aka kona mi nga thuki hambi mo vona e ku saseka kumbe e
 ku nonaka tiko e henhla ka tinhava teto mi tlhandluka hi ya aka
 e henhla ka tona; hi uva loko mo tlhandluka e tinhava teto e ka
 Nkuna a ku nga vi kona. Kasi loko mo thendeleka e hansi ka
 tinhava teto e ka Nkuna ku ta va kona.

E khaka ya vumbirhi o va leyle lelsaku loko mi ta va mi ri
 kona e tikweni rperho mi ta rhumeriwa e homu leyi pfaka hi tlhelo
 ra tinhava. E homu yeleyo mi nga thuki mi yi amukela mi dlaya
 5 hikuva loko modlaya yona e ka Nkuna a ku nga vi kona. Kunene
 e homu yeleyo yi ve yi fika e nkarhini wolowo va nge e ka Maale
 yi pfa e Maharimanini vaku i yo ta va vuyisa. Kutani e va vanuna
 va ka Nkuna va vulavula hi homu yeleyo ka ni ku tunduka e mariyo
 ya Nwagawana. Kutani va tinhava lelsaku loko vo la ala e homu
 leyi e ku ya amukela e Maharimana ya ta ku vo sola:

Hi loko va twanana le^{wa}tsoku e homu yi ya dlawa e handle ka miti ni ku dyeriwa kona.

A heta hi ku vula le^{wa}tsoku yena a nge fiki e tikweni r^{wa}herho o ta fa a dlaya hi ntung^u wuniwana lowu a wu vonaka wu taka. Kunene a nga fikanga o dlawe e ndleleni e marhakeni hi ^mfungu wa mpondo. Loko e va ka Nkuna va ha ku fika e ka male hi lembe ra 1839 Mudzekedzwa wa ka m^whlorhi a rhurha a ya ^aka e ka Modjadji. Kutani e va ka Modjadji va tat^a nwi rhamba e nyimpi, Kutani yena aku; ^{ndzi}mina a hosi e hosi i Shilubana.

Kutani Mudzekedzwa a ya e ka hosi Shilubana e Bokgaha e ku ya rhamba kona. E hosi Shilubana a ala. Hi loko Mudzekedzwa a ya e ka Mpumulana e nd^zisana ya hosi Shilubana. A fika a nwi byela e timhaka hikwato ni le^{wa}tsoku e hosi Shilubana o arile.

Kutani Mpumulana a pfumela ^{wa} le^{wa}tsoku o ta rhamba e nyimpi. Mpumulana a lungisa e ny^himpi yi huma ni vusiku e hosi yax yena Shilubana a nga tivi ntshumu. E nyimpi yi fika yi ^{wa}lya ni va ka Tsatsawana, Ts^atsawana a hluriw^a. Nwashikwe a tlhava e hosi Tsatsawana hi fumu M^azele a hlomula va nwi sukela a titivarile, vaku o file.

Hi loko e ^{Vabvesa} ~~vabvesa~~ va ka ^{wa}labiti (Va ri e hansi ka Modjadji) va ku hi fanele e ku ^hisa e miti; Kutani Mpumulana a ala. Hi loko e ^Vabvesa va ku lesi e va ka Nkuna va alaka hi le^{wa}tsoku va lava e ku tata hi tekela e tiko. Kutani va vulavula le^{wa}tsoku va hundukela e va ka Nkuna va lwa na vona. Kunene va endlisa ^wts^wso. Kutani loko yi lwa va byisetele ^w e va ka Nkuna laha va tivaka le^{wa}tsoku loko vo fika kona a va nga hundi hikwalaho ka ^wibodlho. Kutani e va ka Nkuna va kongoma kona hikuva e ^wtoko a va nga ri tivi va ya fika va Mbombomela kona va hela.

10
5

7 Lava^z kulu va nga lova kwalaho i va Mpumulana e nd^zisana ya hosi Shilubana ni nwana wa yena Madzuvana na Nwashikwe na Mikhono na M^hatlhavana Mhandela^z na Mbenya.

Lava nga sala va tlhelela e kaya e ka Shilubana e Bokgaha. Hi lembe va 1842 Manukuse a landa^z Shilubana e Bokgaha. E nyimpi ya kona a yi fambisa^{a h} si^s Mathengwana loyi a fambisa e vandla ra Mabundlela e ra Vangoni ri fambisa i Risungunu. . Hikwalaho ka Mufambisi wa vandla ra Mabundlela Mathengwane e vito ra Bokgaha lebyi Shilubana a nga fikela ka byona byi tivisa^r hi letsoku i Bokgaha bya Mathengwana (Farm Sedan 323. Letaba District). E hosi Shilubana na Maale va sukava famba hi ku tshava e vangoni, va ya e Rembelule (Olifants River) e ka Mamidze. Loko e va ka^N ikunava tlhela kona va ya aka e Mbengeleni (Schelem Farm Letaba District).

Shilubana e Mbengeleni

Loko e va ka^N ikuna va sukava e Mauwe (Mamitje's-Olifants River) va sukela vanwana e va ka nkuna va nyimba ya ka Nghamuni (Mashele) va sala va ake kona.

8 E nkarhi lowu e va ka^N ikuna va nga a ka e Mbengeleni va kume e ku rhula ni ku anda; hikuva a ku vanga na nyimpi e nkarhi hikwawo lowu va nga^s thama wona wa khume ra Malembe na Malembe Lambirhi.

Hi kona e Mbengeleni laha ku nga kula e vuthu rinwana leri e hosi Shilubana a nga ri thya e vito ra "Mihlolo". E Hosi Shilubana o thye e vuthu leri e vito ra Mihlolo; hikuva a nga^h hholwi letsaku^w o ta tlhela a kuma e vutha^w lefo tano; hikuva e Mavuthu ya yena a ya hele ngopfu e nyimpini ya ka Mudzekedzwa na Tsatsawana.

E Hosi Shilubana e Gologotweni

Loko e va ka Nkuna va rhurha e Mbengeleni va ye va ya aka e Gologotweni (Paris Farm 180 Letaba District).

Hi lembe ra 1854 e nuna wunwana wa ka ^NNkuna loyi a va ^uki i Ngumbungumbu wa ka Ndlala a ya e ka hosi Mashishimale (Letaba District) e ku ^vsaveni. Kute loko a vuya o hlangana ni Maharimana ya ya hlasela e ka Mashishimale. Kutani ya nwi vutisa ya ku. "U pfa hi kwihhi?" Aku: "Ndi ^zpfa hi le ka Mashishimale e Phalabura" vaku: "A ^wku ya u ya endla e yini"? A ku: "A ^zndi ye e ka vanakulorhi ^zndi ya ^vsava". Kutani e Maharimana ya ku wo hamba, a ye e ku ya hlevela eva ka Mashishimale ^wle^wsaku hi ta e ku va hlaseleni. Kutani va nwi dlaya.

Loko va nwi dlele va hundela e Mahlweni e ku ya e ka Mashishimale. Va fika va hlasela va khoma ni ^{mw}khumbi va muka na wona e kaya ka wona.

Loko e hosi Shilubana a twa e ta ku dlawa ka Ngumbungumbu a kariha ngopfu, a vutisisa ni ku tengisa e Maharimana ^wle^wsaku ya riha. Kutani e Maharimana ya pfumela e nandu, kambe ku nga ri hi timbilu; hikuva a ya ku Nkuna wo hi rihisa na nhari hi ri tihosi ta yena, hi ta ^wva vona loko a to amukela e miriho ya hina. Hi loko ya ta riha hi nhwanyana wo fe e tihlo loyi a nga khomiwa e ka Mashishimale.

E nyimpi ya le Gologotweni

E nyimpi leyi yi vange hi ku dlawa ka Ngumbungumbu wa ka Ndlala ^wlesi e Maharimana ya nga va ya nwi riha. E mavuthu ya ka Nkuna lawa ya nga, lwa e nyimpi leyi ^wya, Mhlole, ^wSikhodlonya, Mangodo ni Mangadzi. E nyimpi yi sungule e ku lwa ni ^zMpundfu

ku fika loko e dyambu ri pela. Loko ri perile e Maharimana ya khandiya e tintshava euya e Magovelweni ya wona.

- 10 Kutani loko ya famba ya ku: "Re do le bona ka mutshwana". E va ka Nkuna va ku: "Si zo nibona lapho nizolala khona" (Hi ta Mi vona laha mi nga ta etlela kona). Hi loko e Maharimana ya namba ya tshuma yaku kumbe va ta va landa ni vusiku va ta ya va dlaya.

Loko ri phumela e va ka Nkuna vo longa e Nhunzu ya vona kunwe ni sifuwo sa vona va suka va famba e ku kongoma e ka Modjadji.

Loko va suka e Gologotweni va famba va te va tata hunda hi le Rigorigo (Mohlaba's Location) va famba va fika va gova e ka Nasiye (Mohlaba's Location). E mavuthu lawa a ya ri na Nwashindzele e nkosikazi leyi Kulu ya hosi Shilubana ya famba ya ta hunda hi le Rida (Maake's Location).

Loko va hunda kona e Rida hi loko va twa e Bvesa aku: "He! He! Nkuna o palile" Va famba va ta fika e hansi ka sinthabyana sa Magwiri (Mohlaba's Location), hi tlhelo ra le vuseni. Hikwalaho ku nga thyiwa e binambyana binwana lesa nga kona e vito ra Nwashindzele; se thyeriwa e nkosikazi ya hosi Shilubana.

E ndhaku ka s'ona hi loko e va ka Nkuna va pela e nambu wa Ritavi (Letaba River) va fika va gova e ka Mokisi (Letaba Drift).

- 11 E ndhaku ka nyimpi leyi hi loko e va ka Nkuna va ta vonga e hosi ya vona Shilubana vaku:

"Gangalaza abantu emazibukweni; Khumba nge sengwe nge Sengonyama; Mhlana ofulathela o Maphephe no Gatise; Lapha omsutu othe, he! he! U do thakana ka motswana;

16
8

Ba ^hte sonibona laphe nizolala khona; kwathi msutu ase ntabeni ya se Rita athe, he! he! O ^Nkhuna opadile; kanti ^Nkhuna o ya^hdlula nasi uqonda ka Modjadji ka Thobela. Mbabala e nduna Masinda ngo ku thubela.

Bayete nkosi! Ngonyama e nduna". Loko e va ka Nkuna va suka e Letaba Drift va famba va ya gowa e Thakana nibutuku, va suka va famba va ya aka e ka Modlakazi (Mamitwa's Location). E nkarhi lowu a ri ri tiko ra Modjadji.

Hosi Shilubana e ka Modjadji.

Loko e va ka Nkuna va fike e ka Modjadji ku humelele e tindziya leto tala ta sigonwana. Hi loko vaku i tindziya ta Modjadji a lavaka e ku handisa Nkuna e ndlala, le^zsaku a nga ti sika hi ndlala hikuva wa ha ku fika.

E nyimpi ya ka Tsatsawana ya Vumbirhi

12

Hi lembe ra 1860 ku va ni dyanda e ka Modjadji. Kutani e hosi Shilubana a rhumela e vanhu e ku ya e ka Modjadji va ya kombela e ku niseriwa e mpfula. Kutani Modjadji a ku loko ta nisa e mpfula hi loko e hosi.

Shilubana o sungula hi ku ya susa Tsatsawana hikuva wa vanga. Kutani Shilubana a lungisa e nyimpi le^zsaku yi ya hlasela e ka Tsatsawana.

E nyimpi leyi ku hume e va ka Nkuna ni va ka Modjadji ni va ka Valoyi ni va ka Rikhot^sho. E nyimpi yi fika yi lwa ku hluriwa Tsatsawana. E nyimpini leyi hi laha ku nga tlhaviwa Hayi wa Mhlohlonyi wa ka Shikwambana a va a ya fela e kaya. Nwashitikisana wa Mpumulana e nt^songwa ^a Shilubana a thumba e tihomu. Loko e nyimpi yi herife, e Mavandla ya muka kutani ya ya lumisiwa.

Koo lembeni leri ra 1860 ku biwa e ngoma leyi kulu e ka Modjadji, e va ka Nkuna na vona va ba e ya vona. E ngoma leyi yitivuya hi letsaku i ngoma ya "Madagana". Hi rona e lembe leri ku nga velekiwa Shihoza wa Shilubana.

13

E Nyimpi ya ka Jiwawa.

E ndhaku ka tsentso hi loko Jiwawa wa mphutugezi aku e hosi Shilubana o fanele e ku rhurha a ya oka e ka yena e Spelonken. Hi loko Shilubana a ala. Kutani Jiwawa a rhumela e rito letsaku Modjadji na Shilubana ni va ka Valoyi ni va ka Rikhotso va ya hwi luva. Kunene wuwana ni wuwana a humesa e makume hambirhi ya sikomu e ku ya luva ha sona e ka Jiwawa.

Hi loko Jiwawa a ya si tlherisa aku a nga si lavi o lava e tihomu. Kunene ku hlengiwa e tihomu. Loko ti fikile e ka Jiwawa a amukela e ta ka Modjadji ni ta ka Valoyi ni ta ka Rikhotso a tlherisa e ta ka Nkuna aku i titongo. Ku ri letsaku a yi ri bititi ya lesa Shilubana a nga ala e ku rhurha a ya a ka e ka yena.

E ndhaku ka tsentso hi loko ku fika Muzila koo e lembeni rero ra 1860, e ka Jiwawa a hlongoli si Mawewe e Bileni. Kutani Jiwawa a rhamba Muzila letsaku va ya hlasela e ka Nkuna. Hi loko e va ka Nkuna lava a va tirha e ka Jiwawa e ku endla e sitina, va suka va luka e kaya, va fika va vula letsaku e nyimpi ya Jiwawa na Muzila yi ta e ku hlaseleni.

14

Kutani e va ka Nkuna va tilungisa ni ku utisa e tinanga lesi va faneleke e ku endla sona. Hi loko e tinanga ti vula letsaku va fanele e ku suka va tlhelela lomu va nga pfa ha kona loko va ta e ka Modjadji.

Kutani ku rhumiwa e tinhlori e ku ya hlola e nyimpi ya Jiwawa na Muzila; hi loko ti ta ya hlangana ni nyimpi ya kona, kutani ku alawa Nwanghinghinyana e tata wa Nyavele (loyi a nga

20*
10*

sala a va Mufambisi wa Mavuthu ya ka Nkuna e nkarhini wa ku fuma ka hosi Mohlaba, a nga fa hi lembe ra 1920.) ni vanwana vambirhi.

Loko va twa e ku baleka ka sibalessa, hi loko va vula letsaku e hosi Shilubana o fanele e ku huma e Mitini a famba. Loko va suka kwalaho vo dlaya Mundh andhayazi wa Muphutugezi loyi a ri Lusavi e šivandleni sešo, va teka n ni sibalessa sa yena ni tihomu ta yena ta Mune wa Makume leti a sava hi tinguvu ni timhongo ta tindlopfu. Mundh andhayazi loyi o dlaye Marhovanyi wa ka Mokaringe. Loko e va ka Nkuna va suka kwalaho va famba va tata pela e nambu wa Ritavi hi le ka Mokisi (Letaba Drift). Loko va ha ku pela e nambu e nyimpi ya Jiwawa na Muzila yo fika. Loko yi vona letsaku e va ka Nkuna va perile vaku: Sindani (ponani). na vona e va ka Nkuna vaku: Sindani. Loko e hosi Shilubana a

15

End. S. 239.

oncollected
H
1.7.87.